

---

*Р.В. Множинська,  
пошукувач,  
м. Київ*

## **МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ СТАНІСЛАВА ОРІХОВСЬКОГО**

В етиці середньовічної Європи домінували категорії християнського вчення про добро – зло, гріх – спокуту, Божу благодать, страждання (як засіб очищення, піднесення духу над плоттю). Основними чеснотами вважалися: тріада Віра – Надія – Любов, а також смирення й послух, непротивлення злу й всепрощення. Одним із найважливіших образів християнської етики є образ Ісуса Христа, який показав світові живий приклад праведності, вчив людей благородно жити, взяв на себе їхні гріхи й своєю мученицькою смертю на хресті спокутував їх. Тому шлях спасіння – це життя в Христі й із Христом.

В епоху Ренесансу натомість утверджується етика й ідеологія гуманізму, яка відводить особистості вищий щабель в ієрархії цінностей, обстоює ідеал її всебічного й гармонійного розвитку. На відміну від Середньовіччя, яке, утвердивши в межах схоластики достатньо високий статус раціонального знання, підпорядкувало людський розум і його діяльність насамперед меті спасіння своєї душі й обґрунтуванню теологічної доктрини, епоха Відродження зняла ці обмеження з людського розуму, наділивши його ознаками майже Божественної могутності. Відповідно, великого значення надавалося освіті й моральному вихованню. Гуманісти не відмовилися й від християнських чеснот, але висунули на перший план низку нових: талант (а не порода, походження), шляхетність, доблесть, активність (працьовитість), спільне благо (добробут), мудрість, доброчесність (чесність), справедливість, толерантність, щастя (блаженство), доброчинство, мету життя людини. Етика як частина філософії бере в цей час на себе обов'язки, які склалися в античності: вести людину до моральної досконалості й земного блага [1, 98, 174, 304].

Схожі міркування знаходимо й у відомого українсько-польського мислителя Станіслава Оріховського-Роксолана (1513–1566), який, крім того, писав, що зосередження філософії навколо етичних проблем зумовили два чинники: самодостатність найвишого добра й посилення уваги людини до самої себе. Під етикою мислитель розумів філософську науку, яка працює над проблемами сутності й функціонування моралі, досліджує специфіку моральних норм і цінностей та з'ясовує шляхи їх обґрунтування, а також моральні аспекти людської свідомості, діяльності, спілкування.

Багато місця у своїх творах він відводить розглядові однієї із центральних християнських категорій – зла, уособленням якого Оріховський вважає передусім закон католицької церкви про целібат; цей закон, на думку мислителя, спричинив поширення великої розбещеності й пожадливості католицького духовництва і не був сторожем сором'язливості й добродетності, а тому його уникають усі, немов чуми. Вважаючи цей закон аморальним, оскільки безшлюбність призводить до розпусти, мислитель прирівнював життя сучасного йому католицького духовництва до Содому й Гомори, від яких його (Станіслава Оріховського) порятувала власна дружина. Адже саме завдяки одруженню він “звільнився від непомірного й ганебного бруду римських розпусників і почав провадити добродетельне життя”. Отож С.Оріховський готовий жити навіть “поза сарматами, біля Льодовитого океану одруженим і здоровим, аніж гинути блудником під захистом самого Юпітера [Папи. – Р.М.]” [1, 179].

У середні віки людину цінували й прославляли передусім за аристократичне походження, давність роду, титули. Так формувалась соціальна нерівність. Шляхетність уважали невіддільною ознакою високого походження: лише аристократа визнавали здатним до справжньої величі душі, героїчних учинків. Натомість ренесансні гуманісти ставили значущість людини в залежність від її особистих якостей, особистої добродетності, таланту та вміння їх реалізувати [2, 167]. В Україні ці гуманістичні принципи обстоювали чи не найпоплідовніше С.Оріховський, який писав, що добродетельність і доблесть не лишаються в спадок від батьків, як ім'я і маєток, а набуваються. Він критикував тих, які пишались своїм походженням, не знаючи, по суті, що таке шляхетність, а в зверненні

до короля радив йому оточувати себе дорадниками не за титулом, а за їхніми здібностями та практичними справами. С.Оріховський стояв на позиції рівності всіх станів суспільства перед Богом і законом і вважав, що жоден із них не має розумових переваг перед іншими [3, 64; 4, 51].

“Невже ти гадаєш, – ставить мислитель риторичне запитання умовному опоненту, – що твій герб із Нюрнберга засвідчує твоє шляхетство? Воно є шляхетством так само, як ячмінь є пивом, а виноградна лоза – вином”. “Якщо ж ти хвалишся батьком канцлером, май тоді й доблесть канцлерську; якщо гетьманом – по-гетьманському керуй; якщо каштеляном – май раду каштелянську; якщо воеводою – веди справи по-воеводськи. А якщо того мати не будеш, дай спокій тому вихвалянню, – чужі речі згадуєш” [5, 58, 60].

С.Оріховський доводив, що розум, чесноти, талант, гідність не залежать від станової належності. Як приклад він наводив відомі імена кардинала С.Гозія та історика М.Кромера, які, будучи синами “простих” людей, завдяки освіченому своєму розуму перевершили в Триденті королівських і цісарських синів. У такий спосіб мислитель утверджував думку, що той, хто не має дару у вигляді “шляхетності крові”, може набути “шляхетності духу” завдяки своїй наполегливості, доброчесності, самовдосконаленню [4, 87; 1, 275].

В епоху Відродження на зміну середньовічному аскетизму, самозаглибленості, зосередженню на богопізнанні й підпорядкуванню життя меті потойбічного спасіння прийшло стихійне самоутвердження людини в різних сферах діяльності, сформувався ідеал всебічно розвиненої особистості, було проголошено право людини на задоволення всіх її земних потреб. Гуманісти реабілітували матеріально-чуттєвий світ і чуттєву природу людини [6, 186]. Ідеал діяльного, творчого життя, притаманний духовній культурі України віддавна, згодом було покладено в основу гуманізму Відродження. Серед активних пропагандистів згаданих ідеалів у першій половині XVI ст. був передусім С.Оріховський, який, звертаючись, наприклад, до польського короля, закликав його бути “сильним, мужнім, жити серед труднощів і небезпек, які є найкращими вчителями юності” [1, 173]. Він радив йому здобувати авторитет діяльністю, набути досвідом, відвагою, переконуючи,

що мерзнути, голодувати, відчувати спрагу гідно хороброго мужа, навіть короля чи полководця.

Центральним принципом етики гуманізму епохи Відродження був, як відомо, принцип спільного блага (блага народу), за яким патріотизм, служіння державі, суспільна активність ґрунтувалися на підпорядкуванні приватних інтересів спільному благу. Ідея спільного блага становила критерій усіх моральних оцінок. Згідно з нею, особа має утверджуватись завдяки своїй діяльності, яка спрямована на благо суспільства і приносить людині славу, визнання й шану у віках. Станіслав Оріховський чи не першим серед наших мислителів почав проголошувати, що благо народу є найвищим законом і метою державної влади. При цьому в межах глобальної проблематики “людина – суспільство” мислитель уважав можливим поєднання індивідуального блага зі спільним благом. Але приватні інтереси, твердив він услід за Цицероном, мають підпорядковуватися спільному благу [1, 240, 389].

Великої ваги надавав С.Оріховський також вихованню в молодому поколінні таких рис, як доброчесність і доблесть (в латиномовних текстах – “virtus”), особливо наголошуючи на важливості плекання її у людях. Зокрема, у своєму “Напученні” він переконує короля, що доброчесність поєднає його “із підлеглими й зробить улюбленцем усіх”, попри його молодий вік; наставляє, щоб той до свого почту добирав завжди мужів доброчесних і вчених, таких, які заслуговують на довіру, незалежно від того, свій це чи чужинець. Тільки доброчесність, на думку мислителя, може зробити людину щасливою. Цю саму чесноту вихваляє Оріховський і в посланні до римського Папи, де скаржиться, що його карають саме за “надмірну” доброчесність, якої він не зречеться, навіть якщо за наказом римського понтифіка доведеться покинути любов вітчизну [3, 52].

Водночас виховання доброчесності мислитель дуже часто поєднував із набуттям мудрості. Мудра людина, на його думку, – передусім мислитель, філософ, людина високоморальна, обдарована великим розумом, досвідом і глибокими знаннями. У житті вона чинить завжди розумно й розважливо. Для С.Оріховського доброчесність і мудрість – взаємопов’язані. Данину мудрості й обґрунтуванню її користі він віддав у творі “Напучення польському

королю...”, де закликає правителя примножувати славу мудрості, шанувати мудрих людей, жити з ними, слухати їхні поради. Загалом мудрість Оріховський ставить на третє почесне місце після Бога й Провидіння. До неї, на його думку, можна прийти трьома шляхами: 1) коли сам перевищуватимеш усіх і мудро правитимеш; 2) коли з мудрими житимеш; 3) коли робитимеш мудрими своїх підлеглих. Шанувальників мудрості він радить королеві прихилати до себе з найбільшим старанням і найбільшим бажанням: “Я хочу бачити, що ти не лише полюбляєш мудрих людей, але й живеш із ними і їм відданий, настанови їхні слухаєш, читаєш і їх дотримуєшся, а також у згоді з ними правиш” [1, 176, 177].

Багато місця відводив Оріховський з’ясуванню співвідношення розуму й доброчесності. Мислитель постійно підкреслює значення розуму як важливого чинника в утвердженні доброчесності, як передумови цнотливого поведження. В іншому місці Оріховський порівнює розум із каганцем, що освітлює людині дорогу до щастя лише тоді, коли вона обрала правильні етичні орієнтири [3, 51; 119, 39]. Зважаючи на те величезне значення, яке Оріховський надавав розумові у вихованні доброчесності, можна стверджувати, що він стояв на позиціях етичного раціоналізму – філософського вчення, згідно з яким розум – основа не тільки буття й пізнання, але й моралі. Безсмертний розум стоїть вище від душі й керує нею. Слід зазначити, що, доводячи безсмертність розуму, Оріховський хоч і посилається на твори Аристотеля, проте насправді цитує його в інтерпретації Аверроеса [3, 40, 42, 51; 7, 75]. Він вірив у могутність освіченого розуму, який “вчить нас правдивої мудрості”, приносить славу й дає безсмертя: “Великий Рим загинув, а Цицерон живе й жити буде до кінця світу” завдяки видатному своєму розуму. Розум мислитель ставить також вище від шляхетності [5, 236; 8, 41].

У творах “Напучення польському королю Сигізмунду Августу” та “Похорон Сигізмунда Старшого” С.Оріховський не тільки прославляє людський розум, але й показує його користь у суспільному житті. Звертаючись до короля, він пише: “Люди діють, покладаючись на розум, а не на випадок. І коли щось діється не добре, або не до ладу, знай, то винна в тому не воля Божа й не випадок, але брак справжнього розуму” [1, 114]. Наскільки бракує

розуму, настільки ж є людина зухваліша й більш удатна до війни. Останні слова перегукуються з міркуванням Еразма Роттердамського про те, що на війні потрібні люди, “в яких чим менш розуму, тим більше відваги” [13, 39]. С.Оріховський радить не тільки самому королеві керуватися у всіх справах більше розумом, ніж афектами, але й добирати собі розумних дорадників, а дітям – вихователів видатного розуму.

Сутністю ренесансно-гуманістичної етики вважали нове розуміння гідності людини й досягнення нею щастя на землі, уособленням якого є вільний і усебічний розвиток особи як реалізація людиною своїх творчих потенцій, як задоволення її духовних і тілесних потреб. Значну увагу приділив С.Оріховський проблемі щастя. Сенс життя для нього полягав, зокрема, у досягненні щастя та особистої свободи, яку він уважав неоціненним скарбом. Мислителю був притаманний оптимістичний погляд на людське життя, у якому, на його думку, можна досягти гармонії й щастя [9, 44]. “Добре жити й мати успіх, – писав він, – значить бути щасливим; так само як бути щасливим значить жити згідно зі цнотою” [7, 77]. Таких висловлювань особливо багато в його трактаті “Про целібат”, де міститься справжній гімн жінці, яка, на думку автора, є “окрасою для чоловіка, його підпорою; і немає для чоловіка більшого щастя за неї” [10, 212].

Мета держави, за Оріховським, полягає не тільки в погамуванні пристрастей і ворожості, притаманних людям за умов їхнього розрізненого існування, а й побудова такої спільноти, де б панували добробут і щастя. Мислитель навіть наводить відомий вислів римського філософа: “Щастя народу хай буде найвищим правом” (*Salus populi summa lex esto*) [4, 255, 277].

У всі часи людей хвилювало питання: “для чого жити?”. Особливо гостро це питання постає в переломні епохи. У середні віки теологія давала мету – самовдосконалення й блаженство в потойбічному світі, яке полягало в спогляданні Бога. Однак в епоху Відродження ця мета вже не вдовольняла, оскільки її досягнення було надто складним і навіть примарним. Люди більше не хотіли сприймати земне життя як тимчасове страждання перед упокоєнням у Бозі. Західноєвропейська секулярна етика ставить перед людиною

досягнення морально-етичного ідеалу епохи, який розробляється з урахуванням того, що він має бути досяжним на землі [11, 629].

Що ж стосується Оріховського, то він уважав метою життя й одним із найвищих ідеалів громадянське служіння, а основний сенс життя вбачав у повсякденній праці на благо суспільства. Так, міркуючи, наприклад, про кінцеву мету життя людини, Оріховський наводить відоме твердження грецького філософа, що “цнота й наука є двома речами, які наш розум від природи своєї любить і вживає замість найсолодшого свого природного харчу” [7, 72– 77].

У середні віки в Європі домінували два види патріотизму: полісний (або регіональний) та конфесійний. У добу Відродження, в умовах зародження капіталізму, формування націй, утворення національних держав з’являється патріотизм, який набуває загальнонаціонального характеру. Згадані процеси відбувалися в різних країнах по-різному; відповідно до цього й співвідношення патріотизму “середньовічного” і “ренесансного” було неоднаковим. Зокрема, в Україні тривалий час поряд із національним патріотизмом продовжував співіснувати полісний і конфесійний, часом дивовижно переплітаючись навіть у свідомості окремих індивідів. Конфесійний патріотизм у цей час ототожнювали з національним. Україна й православ’я виступають тут нерідко синонімами. Розглядаючи сучасне їм становище православ’я, мислителі замислюються над долею вітчизни, і тоді читачеві годі збагнути, чиїм становищем більше опікується автор – долею православної церкви чи України [1, 359].

Палкий патріот свого краю, Русі, С.Оріховський глибоко переймався його проблемами, болями. Українців він називає своїми рідними (*mei Rutheni*), уболіває за смерть земляка князя Дм.Вишневецького, який потрапив у полон до турків і загинув. В іншому місці мислитель радить польському королеві Сигізмунду Августу, за прикладом свого прадіда Владислава, взяти за дружину українську княжну. Особливо багато патріотичних пасажів у “Напученні” [4, 292].

С.Оріховський показує себе чудовим знавцем історії православної церкви в Україні, зокрема знавцем причин релігійних суперечок між двома найбільшими християнськими віросповіданнями. Пишається, що в його батьківській вірі немає ганебного

целібату, який спонукає католицьких ксьондзів провадити сороміцьке життя без дружин. Отак, підносячи свій обряд, мислитель поволі переходить і до славлення свого рутенського народу. “Бо який іще народ, – запитує він у листі до єпископа Гамрата, – можна назвати або уявити, що був би привітнішим, міцніше тримався б давніх звичаїв, ставився б із більшою повагою до предків, був побожнішим?” [10, 39].

У першій половині XVII ст., напередодні й під час національно-визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі, Європа вже добре знала про силу й звитягу збройних сил України. Інакшим було становище в часи Оріховського, коли значна частина українських земель входила до складу Польщі як одне із тринадцяти воєводств, котре, щоправда, зберігало назву “українське” (*ruske*). Тому мислитель пояснює своїм європейським читачам походження назви України (*Russia, Roxolania, Ruthenia, Sarmatia*). Саме патріотизм змусив Оріховського написати й уже згадувані два полемічні трактати “Хрещення рутенців” та “Відступництво Риму” у відповідь на звинувачення Краківським теологом Яном Сакраном з Освенціма українців у багатьох гріхах. “Я рутенець і про це відверто заявляю” (*Ruthenorum me esse et libenter profiteor*), – писав мислитель, – і на цьому твердо стояв усе життя.

У листі до єпископа П. Гамрата від 1 березня 1544 р. Оріховський також чітко виявив свій православний патріотизм. Погрожуючи Папі перейти в грецьку віру, мислитель називав дві найголовніші причини, які викликають відразу в нього та його українського народу до латинського обряду: “перша, – що Бог славиться чужою мовою, а друга, – що священникам у латинців не дозволено одружуватись й вони живуть безчесно” [1, 362]. У листі до П. Гамрата доволі міцно відводить Оріховський критиці вже згаданого Й. Сакрана, називаючи його чужинцем, який зухвало шукає приводу для звинувачення українців. Цей теолог, на думку мислителя, невіглас в українському письмі, та й із грецьким не обізнаний, а тому його докази не є переконливими.

Крім прямого звертання до вітчизняної історії, мислитель декларував, як ми вже зазначали, сарматську ідею не тільки як виключно польську, але й як українську. Сарматію автор ототожнював із конкретно-географічним поняттям “Україна-Русь”, яку



називав батьківщиною, розташованою в “європейській Сарматії”. Такі мотиви були виразно ренесансними, оскільки спрямовувались як проти проповідованого церквою середньовічного космополітизму, так і проти польського месіянізму.

Одним із головних видів діяльності гуманістів епохи Відродження була справа моральнісного виховання. Форми й способи виховання застосовувалися різноманітні: напучення, епіграми, панегірики, педагогічні роздуми, трактати, послання, листи, орації. Найулюбленішою формою моральнісного виховання Оріховського були промови, які він складав згідно з правилами риторичного мистецтва, ставши найвідомішим ренесансним оратором в Україні. Він застосовував два типи промов: панегіричний і політичний. Його сила полягала не лише в аргументації, а й у стилі. Польський вчений Б.Надольський називає Оріховського ритором “великого розмаху, з відважним, навіть зухвалим пером” [12, 12].

Великого значення гуманісти епохи Відродження надавали освіті, яка, на їхню думку, удосконалює розум і робить людину мудрою. Такі уявлення були притаманні й українським гуманістам XVI – початку XVII ст., зокрема й С.Оріховському, який високо ставив освіту і покладав на неї великі надії. Заслугу своєї батьківщини Русі-України він убачав у тому, що ведучи збройну боротьбу зі своїми сусідами, вона хоч і зупинилася на ступені освіти, достатньому для ведення служби Божої й для написання законів, але нині, “спілкуючись із греками, прийняла від них символіку й віру, покинула свою скитську неосвіченість, і дикість, і тепер, лагідна, спокійна й урожайна, виявляє великий потяг до літератури латинської й грецької” [10, 281]. У листі до Ф.Комендорі згадує як обдарованих студентів з України С.Ваповського й С.Дрого-йовського, які вчилися в той час в Італії. Перший із них, до речі, згодом став коронним канцлером [14, 92].

Освіта, на думку Оріховського, приносить велику користь державі та окремішій особі: “Після того, як у Польщі були запроваджені науки й закликані вчителі, перейшла вона від грубого сільського життя до лагідного міського” [1, 143], хоч доти була такою темною, що, коли хтось чогось не розумів, казав “що то – грека”. Серед головних вад суспільства мислитель називає відразу до науки й освіти.

Як справжній ренесансний гуманіст, Оріховський добре знав античну культуру й володів трьома “священими” мовами – гебрейською, давньогрецькою й латинською. З новітніх мов опанував німецьку, італійську, польську й свою рідну – українську, яка побутувала в навчальних закладах не тільки на теренах України, але й навіть у Литві та Речі Посполитій. Потвердженням цього є свідчення Оріховського, що навіть польський король Сигізмунд I користувався нею, бо відповів якомусь “руському” священику “поруському”: “Я, княже, завжди король, незалежно від того, чи півень співає вдень, чи вночі” (“Вид я, коли петух день і ніч поєт, вшехда король”) [4, 368]. А звідси можна зробити висновок, що навчальний процес, принаймні в школах Руського воєводства, провадили українською мовою.

Здійснений аналіз творів мислителя показує, що загалом Оріховський зробив свій вагомий внесок у ренесансно-гуманістичне розроблення морально-етичної проблематики. Розкриттю творчих потенцій людини, на його думку, сприяє освіта, яка має забезпечувати засвоєння найкращих надбань людського духу, починаючи від античності. Вивченню останньої він надавав особливої уваги. Мету освітнього й виховного процесу Оріховський убачав у формуванні високоосвіченої, творчої, добродісної людини – яскравої особистості, здатної залишити по собі вдячну пам’ять нащадкам.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Литвинов В.* Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття). – К., 2000.
2. *Філософія Відродження на Україні.* – К., 1990.
3. *Lichtensztul J.* Pogląd dy filozoficzno-prawne Stanisława Orzechowskiego. – Warszawa, 1939.
4. *Orzechowski St.* Wybór pism. – Warszawa etc., 1972.
5. *Orzechowski St.* – ywot i śmierć Jana Tarnowskiego, 1561. – Sanok, 1855.
6. *Наливайко Д.С.* Україна і європейське Відродження // Вітчизна. – 1972. – № 5.

7. *Sinko T.* Erudycja klasyczna Orzechowskiego. – Kraków, 1939.
8. *Сас П.М.* Українсько-польський мислитель доби Відродження Станіслав Оріховський: на шляху до історизму нового часу // Український історичний журнал. – 1991. – № 1.
9. *Сас П.М.* С.Оріховський, Й.Верешинський: політико-правові концепції державного устрою // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993.
10. *Оріховський С.* Твори. – К., 2004.
11. Історія української культури: У 5-ти тт. – К., 2003. – Т. 3.
12. *Nadolski B.* Demostenesowe natchnienie w “Turcykach” Orzechowskiego // Pamiêtnik Literacki. – 1932.
13. *Роттердамський Еразм.* Похвала глупоті, або похвальне слово дурості... – К., 1981.
14. *Нудьга І.* Студенти з України на лекціях у Галілея // Жовтень. – 1987. – № 5.